

האחדות ההיסטורית של הלשון העברית וחלוקתה לתקופות — כיצד?*

א

רעיון בעתו הגו מסדרי הכינוס הזה לייחד עיון במהות ההיסטורית של הלשון העברית, בשלפי שנת התשמ"א. בעוד שבועות מעטים ימלאו מאה שנה מיום שקבע אליעזר בן-יהודה את מושבו בירושלים וחדש בה בית דובר עברית דיבור של קבע, דיבור של יום יום, לכל צורכי היום. זה בלא ספק היה מאורע חותך — ואערוב את לבי לומר — המאורע החותך בתולדותיה של העברית. ואולם תוצאות המעשה, שקשה למצוא בלשונות דמיון לו, הן דווקא העלו כבר בימים ההם והחריפו בימינו את התהייה על האחדות ההיסטורית של העברית. לא רק אנשי המקצוע, כלומר הבלשנים, אלא אף ציבור גדול של סופרים ועורכים נתן לתהייה הזאת ביטוי פומבי בעיון ובמעשה. לאמיתו של דבר אין שאלה זו — כפי שנראה — חדשה עמנו.

תרתי אחר מידה נכונה לְמוֹד בה אחדות היסטורית של העברית, ושל כל לשון ארוכת ימים, ולא ראיתי כי נמצאנה רק על-ידי ההתכוננות במערכות הלשון לכשעצמן, על-ידי ניתוחן עד דק, בלא שנתחקה על יחס החברה המשתמשת בלשון אל מורשתה; ובלשון — כרגיל תקופה תקופה ומורשה שונה לפנייה. לפיכך אנסה להראות תחילה, במלים קצרות ומקוצרות, את בעייתנו כהשתקפותה בראי הדורות. נראה את המפורש והוא מועט, ונלמד השאר מן הכלל.

עדיין יש בקרבנו בלשנים הסוברים שמאמר ר' יוחנן (עבודה זרה

* לא ראיתי לשנות מסגנון ההרצאה אלא להוסיף עליה הערות לאשש כמה עניינים שנאמרו בה.

נח ע"ב) "לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן" מעיד, כי כבר במאה השנייה לספירת הנוצרים או בראשית השלישית לה, כביכול נראתה העברית מפורדת לשתי לשונות בְּדִלּוּת: לשון המקרא מכאן ולשון התנאים מכאן. להנחה זו נתן אברהם גייגר מהלכים גם בעצם תרגום הביטוי *Gelehrtensprache*, שהוא אולי תרגום מגמתי, ועל פיה אף אנו, היום וכאן בארץ, מוסיפים לכנות את העברית שבספרות התנאים בשם המחודש — "לשון חכמים". אמרתי "מחודש", שכן מאמר ר' יוחנן אינו מתכוון לכך. אמנם הועלו בו שני עניינים, אחד דקדוקי — רחלות כנגד רחלים, ואחד מילוני — מסך כנגד מזג, שהם בהבדל שבין לשון המקרא ללשון התנאים. אבל הנותן דעתו על הצירוף "לשון חכמים" בשאר המקומות שבתלמוד יבין, שאין מלת לשון בצירוף הזה מכוונת למושג המובע גם בשם שפה, אלא למושג המובע בנרדפים כגון "מטבע של ביטוי", נוסח. כמו בצירופים "לשון נדר" או "לשון שבועה". לא בעיית אחדות הלשון הטרידה את ר' יוחנן, אלא שמירה קפדנית ומילולית על מסורת התורה שבעל פה, והוא גם הטעם שנתחייב אדם לומר הלכה בלשון רבו, כדי שתתקיים התורה בידי מי שהיא מסורה לו.¹ שמא כדאי להעיר על דבר שלכאורה הוא תמוה. הרמב"ן בפירושו לפסוק "ורצון שכני סנה תבואתה לראש יוסף וכו'" (דברים לג טז) ביקש להוכיח שרצון הוא לשון נקבה, וכך אמר: "ואל תתמה על החפץ שיכנה אותו בלשון נקבה כי כן בלשון ארמית רעות מלכא ולשון חכמים חפצת נפשו". היכן מצאנו בלשון התנאים "חפצה"? וכלום נעלם ממנו מה שידע רש"י לפסוק, שרק רצון שבלשון התנאים נרדף עם חפץ ולא רצון שבתורה? אלא שכיוון הרמב"ן בביטוי "לשון חכמים" כפשוטו, למטבע שטבעו חכמי הפילוסופיה.

ואמנם בספרות התנאים מוצאים אנו את הכינוי "לשון קודש" גם למה שלא נאמר על דרך כתבי הקודש אלא בדרך השגורה

1. הערתי בלשוננו, כב (תשי"ח), עמ' 242 הערה 37, כי כבר הבין זאת חיים קעסלין. עיין בחיבורו באר רחובות המצורף עם קריאת התורה, ברלין תקע"ד, עמ' לו. כנגד זה ראה דברי אברהם גייגר בכרם חמד, ט, תרט"ו [=קבוצת מאמרים, ורשה תר"ע עמ' 5]: "הראיתיך בעיניך כי יד הדיוקים והמדרשים הרבויים והמעוטים גברה כל כך על החכמים עד כי השכיחה את לשונם אם גם לא הייתה שפת עם רק לשון חכמים". (הרגשה שלי).

ומורגלת בפיהם. משמע כזו וכזו שפה אחת להם ודברים אחדים. מכאן, כמובן, אין משתמע שלא הייתה לחכמי הדורות ההם תודעת הבדלים מסוימים בין לשון המקראות ובין לשונם שלהם. ואולם כמעט כל הבחנה הבאה לידי גילוי בספרותם היא מתחום אוצר המלים בלבד, ועניין מיוחד לנו בקביעות לקסיקוגראפיות מובהקות הנמצאות לרוב בספרות התנאים; למשל בניסוח כמו "ואין בגידה אלא שקירה, אין נבוכים אלא מטורפים (או מעורבבין)", "אין איתן אלא ישן וקשה", "אין שילוח אלא ליווי"² (או בכגון): "מי סניא מעקה דכתיב באורייתא או מחיצה דאמור רבנן" [קידושין ע"א]. כך נתפרשו מלים וגוני משמעויות של מלים מקראיות שאינם משמשים בלשון התנאים, על ידי מלים שבלשונם, אבל דומה אני, שמעבר לכך לא חשו חכמי הדורות ההם שונות מפליגה: של לשונם מלשון המקרא, ובעיניהם אף לשונם בגדר "לשון קודש" הייתה. ואמנם אפשר להרבות בדוגמאות, בעיקר מן הדרושים שהם לכאורה שעשועי לשון, איך הבינו הבנה תמימה יסוד מקראי מסוים — מלה או מורפמה — על פי שימוש בלשונם שלהם.³ תופעה זו שכיחה בכל הדורות. כללו של הדבר: לגביהם גדולה לאין שיעור הייתה תחושת הזהות מתחושת ההבדל.

2. במכילתא דרבי ישמעאל מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 257, 84, 110, 75 ועיין בהערותיו של ש' קליין למהדורה, לשוננו ד (תרצ"ב) עמ' 42. קביעה מילונית הראויה לדיון מיוחד היא עדותו של רב חסדא (סוף המאה השלישית) בסוכה לד ע"א, כי לאחר חורבן בית-המקדש נשתנו משמעי השמות ערבה וצפצפה והוחלפו זה בזה.
3. למשל בבראשית רבה י כו (מהדורת תאודור-אלבק, עמ' 350): "ר' הונא אמר מקום שהיה שמו חצר מות שהן אוכלין כרישים ולובשים פפיר ומצפים למיתה בכל יום, שמואל א' אפילו כלי פפיר אין להם". מלת כרישים, ששימושה בלשונם מוגדר היטב, מזהה את משמעות מלת חציר שבמקרא, הנשמעת מן השם חצר מות, ואמנם עדיין נמצא חציר משמש בספרות התנאים. דוגמה אחרת במכילתא דרבי ישמעאל (מהדורת הורביץ, עמ' 313) לפסוק אם ענה תענה וכו' (שמות כא כב): "אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא גומע כוסך או שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף טלימך והתורה אמרה אם ענה תענה". בדרושיה זה ענה שבמקרא מתפרש עיני (=עיקוב) הדין. (עיין גם ערכי מלים (ב), ספר הזכרון לחנוך ילון, תשל"ד עמ' 55-56).

ב

לא כן הדבר במאה העשירית, עת הונחו היסודות לבלשנות עברית שיטתית, ובמאות הסמוכות לה. אמת, לא עלה בידי למצוא טענה עקרונית וברורה מנוסחת בידי חכמי הדורות ההם בדבר היחס בין לשון המקרא, שהיא נושא עיסוקם, ובין לשון המשנה או לשון כתיבתם שלהם. זה דבר מתמיה, שכן חכמי הלשון בימי הביניים היו אמונים על הפילוסופיה ורגילים היו להניח הנחות עקרוניות בדונם בכל תחום מתחומי הלשון. לפיכך אין לנו אלא להתחקות על השקפותיהם מתוך מעשיהם, כלומר מן המובלע במעשיהם.³ טענת כולם היא שלשון המקרא שבידינו אינה אלא שריד של לשון רחבה וכדברי תלמידי מנחם מן סרוק (המאה העשירית):

ואילו לא גלינו מארצנו והיתה לשוננו כולה נמצאת בידינו... אזי מצאנו כל דקדוקי לשוננו ומיני תוצאותיה וידענו משקלה ועמדנו על גבולה כי לשון עם ועם יש משקולת ודקדוק רק אבדה מידינו... ונעלמה ממנו... מיום אשר נפלנו בגולה ואחר אשר הייתה רחבה נקצרה ונסתרה ותהי נעדרת.⁴

האפוּדי (המאה הארבע עשרה) אף חישוב את הנעדר ומצא:

כי כל שרשי המלים שמות ופעלים ומלות הטעם במה שנמצא אצלינו היום ממנו לא יעלה מספרם לשנים אלף (!) ולא יעלה מספר הפעלים מהם לאלף ושלוש מאות ואם תבחין ותחקור זה בשאר לשונות האומות המתחלפות יעלה מספרם לכפלים ויותר מזה.⁵

חסרון זה, הנותן אותותיו בעיקר במלי המקרא שאין להן רעים במקום אחר במקרא, ביקשו חכמי ימי הביניים למלא ממקום אחר. את הכרתם האינטואיטיבית כי העברית, הארמית (בעיקר לשון התרגום) והערבית, לשון דיבורם, יש בהן שיתוף רב, הפכו הם למעלת שיטה מדעית, הלא היא הבלשנות המשווה. משחשפו

3* עיין במאמרו של א"ש הלקין, *The Medieval Jewish Attitude Toward Hebrew*,

Biblical and other Studies, ed. A. Altmann, 1963 pp. 233—248

4. ספר תשובות תלמידי מנחם וכו' מהדורת זלמן שטערן, וינה 1870, עמ' 27—28.

5. מעשה אפור, עמ' 41. מהדורת י"ט פריעדלענדער — יעקב כהן, וינה,

התרכ"ה.

חוקיות בכמה מן התמורות שבין העברית לאחיותיה האמורות, נפרצה דרך רחבה לפרש את הסתום בלשון המקרא על-ידי רעים ברורים בלשונות האחיות. כידוע לא הייתה הסכמה כללית לעצם הרעיון להשוות לשון הקודש עם זולתה אף בקרב הרבנים, ולא כל שכן בקרב הקראים. אך למעשה הכול נהנו מן החידוש ועשו שימוש בו. בכורח מציאות זו אי אפשר שלא תישאל שאלת מעמדה של הלשון שלאחר המקרא, כמובן בייחוד לשון המשנה, ותשובתם לה הלכה למעשה שתי פנים לה.

מצד אחד אנו רואים את לשון המשנה נתפסת לדבר העומד בפני עצמו כמו הארמית והערבית, לא רק באיגרת ר' יהודה בן קוריש אלא גם בכתבי ר' יונה בן ג'נאח. אותם כלי ההשוואה ומערכת המונחים מופעלים לגביה כלגבי הארמית והערבית.⁶ קשה להסכים עם דעתו של בכר,⁷ שלרבי יונה הייתה השוואת לשון המשנה — שלא כארמית וכערבית — השוואת שני שלבים היסטוריים של אותה הלשון. זה עירוב-זמנים (אנאכרוניזמוס) גמור. שכן אף על פי שאתה מוצא אצל חכמי אותם הימים כאן וכאן היגדים היסטוריים, אי אפשר ליחס להם, הבונים כל תורתם הדקדוקית על ההיקש (קיאס), ראייה היסטורית ממשית בלשון. ואמנם, כשר' יונה משתמש במונח "קדימה" בדברו בסדר השם והפעל, הוא מגדירה "קדימה טבעית" (קדמה טביעיה, שער א); הוה אומר: עקרונית ולא כרונולוגית.

ראיית לשון המקרא חתומה ללא המשך משתקפת באמירת חיוג': "וחייבים אנו המשתוקקים ללשון הזאת וליריעת דרכה, ללכת בדרך העברים הקדמונים, הראשונים, שנולדו בה וסיגלוה לעצמם בדרך הטבע."⁸ מכלל הן זה אתה שומע שהלשון שלאחר

6. ראה עתה במבואו של דן בקר למהדורתו של רסאלה לר' יהודה בן קוריש (חיבור דוקטור אוניברסיטת תל-אביב, תשל"ז), עמ' 30. כבר בכותרת לחלק ב נאמר (בתרגום עברי): "שער המלים הנמצאות במקרא מן לשון משנה ותלמוד", כלומר כמו שיש מלים במקרא מן הארמית והערבית כך יש בו מלשון המשנה.

7. בחיבורו: *Die hebräisch-neuhebräische... Sprachvergleichung des Abulwalid Merwan Ibn Ganäh*, Wien 1885, p. 5

8. כתאב אלאפעאל דיואת חרוף אללין, מהדורת יאסטרוב (Morris Jastrow), ליידין 1897, עמ' 4: ואלואגיב עלינא אהל אלשוק אלי הדיה אללגה ואלתטלע נחוהא אן נקתדי פיהא באלעבראניין אלקדמא אלאלולין אלנאשיין פיהא אלמטבועין עליהא (תרגומי משה הכהן ור' אברהם בן עזרא אינם מילוליים).

המקרא אינה בגדר הלשון שבדרך הטבע. ודומה אני כי הניסוח החרیف ביותר בפרשה זו נתון בדברי ר' אברהם בן עזרא: ⁹ "כי לא נדע מלשון הקדש כי אם הכתוב במקרא", וכן: ¹⁰ "וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינמו לשון הקדש וכן אמרו לשון מקרא (!) לחוד ולשון תלמוד (!) לחוד".

כנגד זה אתה שומע את הטענה שלפחות חלק מאוצר המלים שאיננו במקרא מפני אבדן הספרים שכללו אותו, נמצא בעינו בלשון המשנה, בסדר זרעים ובסדר טהרות. אף תראה שכאן וכאן מושווה יסוד עברי לארמי או לערבי, עם שאין אותו היסוד לקוח מן המקרא אלא מן המשנה. ¹¹ ועל הכול ראוי לזכור: אמנם חכמי ימי הביניים ייסדו תורתם הדקדוקית על יסודות המקרא והייתה מכוונת ללשון המקרא, אבל גם לא הניחו ידם מלעסוק במשנה ובתלמוד, אלא שלגבי הלשון שלאחר המקרא צמצמו עצמם להצגת אוצר המלים בלבד ולבירור סתומותיו. דיון עומד בפני עצמו בפרשה מפרשיות הדקדוק של לשון המשנה, כלומר חיבור מיוחד לה, אינו ידוע לי.

אם נשאל אפוא לדעתם של חכמי ימי הביניים בדבר אחדותה ההיסטורית של העברית, נראה לי להסיק, על פי העולה מכתביהם ומעשייתם, מסקנה זו: העברית מאז ומקדם היא מקשה אחת מבחינת הדקדוק, ודקדוק פירושו הדפוסים הצורניים של הלשון: שורש, משקל, נטיות וכיוצא בהם. הבדלים בין עברית לעברית מצויים באוצר המלים בלבד; זאת אתה גם למד מדעותיהם בענייני איסור והיתר בלשון. אנו שומעים את ר' יהודה בן תיבון (בהקדמה לחובות הלכבות) מתנצל על חידושו באוצר המלים ועל "שערבתי לשון המקרא ולשון רבותינו ושהבאתי לשון רבותינו במקום שהייתי מוצא לשון המקרא". ¹² ומצד אחר אנו מוצאים מלות של לשון המשנה אף בשירי גדולי המשוררים. ברם, עניין הדקדוק שונה! ופסק ר' משה בן עזרא כי מותר להסתייע בלשון המשנה "שהוא דיבור עברי טהור ואם הוא מתנגד במקצת לאחדים מן הכללים הדקדוקיים", אבל כמובן הוא מוסיף, "יש

9. בסוף פירושו לשיר השירים.

10. בפירושו לקהלת ה א.

11. למשל (1) "ומלשון משנה שמשמין סמסם" (356-357א; 2) "אתרוג אתרגיי" (61ב). את המלים האלה כינס בקר (לעיל, הערה 6), במפתח עמ' 327.

12. מהדרות א' צפרוני, (תל-אביב תש"ח), עמ' 62.

לנסות ליישב את דבריהם היוצאים מגדר חוקי הדקדוק כדרך שעשה אבו אלוליד בן ג'נאח" וכו'.¹³ ושמא יש כאן רמז לדבר שכדאי להזכירו בהקשר זה. ר' יונה מזכיר¹⁴ כי חכמי ספרד קוראים בגמרא (מועד קטן יז ע"א) בשתכפוהו אבְּלִיו — הכוונה לריבוי של אָבֶל — שראוי לו להיות אָבְּלִיו.¹⁵ אין הוא מגנה קריאה זו ואינו רואה בה ייחוד לשון התלמוד, באשר עלה בידו למצוא לה מסגרת מתאימה בלשון המקרא (על־דרך עַרְל/עַרְל). אבל הקראי אבו אלפרג' הרון¹⁶ החזיק פירוש זה לשיבוש — כמו אולי כמה בעלי המקרא שלנו. דומה אני, אילו נתבקש חכם מחכמי הלשון האלה לנקד משנה, שלא היה מהסס לנקדה לפי כללי לשון המקרא לדקדוקם, שלדעתו כוחם של כללים אלה הוא מעבר לכל זמן, פנכרוני.

הוה אפוא אומר: לא כראיית חוקרי הלשון שבימינו הייתה ראיית חכמי ימי הביניים. בימינו נוהגים להשתית את כל כובד ההבחנה בין לשון המקרא ללשון התנאים — או לשון חטיבה אחרת — על הדקדוק דווקא ועל ההבדלים בשימושי הצורות הדקדוקיות.

ג

השקפה חדשה נראית בעליל בתקופת ההשכלה, כבר בראשיתה. לא היו ימים כימי ההשכלה — אולי להוציא ימינו שלנו —

13. בתרגומו של אברהם הלקין, עמ' 53 שבמהדורתו, מְקִיצִי נרדמים, ירושלים תשל"ה. והרי המקור: ולו אנהא תסתעין בלג'ה אלמשנה פאנה קול עבראני קח ואן כ'אלף בעצ'ה בעץ' אלקיאסאת אלנחוי'ה... וכאן יראם אלתופיק בין מה שד' מן כלאמהם מן אלקאנון אלנחוי תסב מה פעל אבו אלוליד בן ג'נאח...
14. ספר הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' רכט.

15. מסורת הקריאה של בני תימן במקום הזה היא אבְּלִיו, וכך נמצא מנוקד במנורת המאור לר' יצחק אבוהב דף קמא ע"א, טור א בשתי מהדורות שמסורת נקדניהם אינה תלויה זו בזו והם: הרב שלום קרח מצנעא והרב יעקב קרואני מאזור אלטוילה. אני מודה לדר' יחיאל קארה על שהודיעני זאת. ראוי אפוא לדעת שגם התימנים לא נקטו את הצורה המתחייבת מן הרגיל שבניקוד המקרא.

16. כמן זל וגלט פי תפסיר אבל מצרים חזן מצר ולו כאן כד'לך לכאן אבְּל כק' אבְּל בבד (בקטע שפרסם הירשפלד ב" 5, *JQR*, n.s., XIII (1923-1925), p. 5).

שהשאלה למהות העברית העסיקה את כלל המשכילים והסופרים. מעל דפי העיתונים שבימים ההם השמיעו אף אנשים שלא היו מראשי המדברים¹⁷ דברים על הלשון העברית, מהם ישרים ונכוחים גם בעינינו היום. הרי הייתה זו שאלה מעשית לציבור המשכילים. הם ביקשו להשכיל את אשר כינו "המון בני ישראל", שהיה נבער מדעת חכמות חיצוניות, אבל רגיל ובקי בספרות התלמודית והרבנית, הכתובה בחלקיה הניכרים בלשון בלולה ואף שלוחה כל רסני הדקדוק. תהו המשכילים, מה דרך יבורו להם בכתיבת העברית, שתהא מובנת וטבעית לאותו הקהל, ומדויקת כדיוקה של ההלכה, ועם זאת עדיין נחשבת "שפת עבר". אף היו שחלמו על החייאת העברית בדיבור פה — כמו שד"ל — או כדבר הכותב: "ועד"ז תהיה לשון הקדש שפה חיה אף אם לא מדוברת (ההדגשה שלי — ב"ח) ותוחזר ליושנה העטרת".¹⁷

מן הנמנע למצות במלים מעטות את כל גוני הדעות שנאמרו בשאלת הלשון בתקופה הזאת, החשובה מאוד להכנת חידוש הדיבור העברי.¹⁸ מקווה אני, שלא אחטא לאמת ולדיוק בהעמיד את שתי הטענות הפוכות זו מזו על עיקרי טעמיהן. הטענה האחת: כל מה שנשתנה מלשון המקרא הוא בגדר השתלשלות בדרך הטבע. הואיל והדיון טובב בייחוד על ציר אוצר המלים ועל הרחבתו לצורכי השעה ולמען הבעה מדויקת בעניינים הנכתבים — אין בטענה זו חידוש, לעומת מה שכבר שמענו, כמובן זולת ההדגשה על הבחינה ההיסטורית. סוף סוף אנו עומדים בימי שלטון הרומאנטיקה. הטענה האחרת: אין עברית ממש אלא זו האצורה בכתיב התנ"ך. (קלמן שולמן למשל מנגד את "הלשון הרבנית" ל"שפת עבר".¹⁹) והנה טענה זו מיוסדת על רעיונות שלא

17. כאותו איש ירוסלויא, ראָלל, בהמגיד התרכ"א [1861], מס' 9.

18. זה מקרוב דן בשאלה זו יצחק ברזילי במאמרו: "From Purism to Expansionism: a Chapter in the Early History of Modern Hebrew", *The Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, 11 (1979), pp. 3—15, ויעוין בו על הדעות השונות שהילכו בימים ההם.

19. "והנה ראיתי כי שועי החברה חפצים כי יכתב הספר הזה בלשון הרבנים... כי גם בדבר זה ידי רב לי; אך אודיע נא בזה... כי יש לאל ידי לברוא ניב שפתים בשפת עבר ולהלביש כל ענין במחלצות עבריות, עד כי לא אהיה אנוס להעזר בלשון הרבנים". מובא בספרו של י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ג, עמ' 384.

שמענום קודם לאותו הזמן. מפני חשיבות העניין לא אנסח את הרעיונות בדבריי אלא אציגם בלקט משפטים של שני חכמי לשון מובהקים באותם הימים:

(1) שלמה לעווזאהן במסתו "מה היא לשון המשנה ומאין תוצאותיה" (תקע"ב/1812) טוען:

דע כי לשון המשנה לא הייתה לשון העם בארץ ישראל בזמן בית שני... כי המון בני ישראל היו משתמשים כל (ההדגשה שלי וכן במובאות להלן — ב"ח) ימי בית שני רק בלשון ארמית אשר העלו עמם מבבל... ולו ארכו ימי שקט הבית השני אשר רוב התלמידים היו מכירים עוד בטיב שפת עבר ותופשי התורה בקרב עם ישראל לא היו מלמדים עוד תורתם בלשון ארמי... אזי התהוה ברבות הימים מהרכבת לשון עברי וארמי לשון חדשה מושלמת בכל חלקיה כאשר התהוה זה כמו אלף שנה לשון חדשה מהרכבת לשון רומי עם לשון עם גאלליא.²⁰

והוא מוסיף ואומר שלאחר חורבן הבית השני משהחלו החכמים להורות בארמית "אזי חדלה גם כן השתלמות הלשון הזאת", הוה אומר: לשון התנאים אינה עוד עברית אלא לשון חדשה שנקטעה בעצם גידולה.

מה הבוחן שבידו לטעון טענה זו? הרי דבריו:

ידוע כי מלבד התחלפות קריאת הדברים בלשונות שונות מצד חומר המלות... גם מצד צורתן... נוטות הלשונות בדרכיהן זו מזו כי בעל מניח לשון זאת יכנה את הדבר על פי משיג זה ובעל מניח לשון אחרת יכנהו על פי משיג אחר, עד"מ הגרת מי נהר ממקום גבוה למקום נמוך יקרא בעל לשון הקודש משק²¹ [ישע' לג ד; עיין פירוש רש"י שם] משורש שק"ק שעניינו המיה והאשכנזי יכנה וואססערפאל על שם הנפילה מפעל אשכנזי פאללען... והנה אם תרצה לכנות ההגרה היא בלשון עבר בשם מפל מים לא תהיה הקריאה הזאת עברית אף כי המלות הן בלשון עבר... והנה כזה עשה בעל המשנה הרבה פעמים.

20. מחקרי הלשון, וילנא תר"ט (1849), עמ' 69–70.

21. ואמנם קלמן שולמאן תיאר כשפה ברורה, וילנא תר"ח, עמ' 13, משק רהיין (אצל שאפהויזן).

אמור מעתה: לדעת לעוויוזאהן וההולכים אחריו עצמותה של הלשון נבחנת בבחינה הרוחנית שבה, כלומר באופן הבעתה עצם או אידיאה מסוימת בחומרים שברשותה או שפיתחה אותם. יש בתפיסה זו מה שנודע ונתפרסם כעבור עשרים שנה בערך בתורתו של וילהלם פון הומבולדט, כי innere Sprachform היא סגולת כל לשון ועיקרה: *Dieser ihr ganz innerer und rein intellektueller Theil*: *macht eigentlich die Sprache aus*²² וזה חידוש גמור. לחיזוק הנחתי אביא עוד מלים אחדות מחיבור אחר לעוויוזאהן. "שיחה בעולם הנשמות"²³ שבין רד"ק ויואל בריל. ראוי לזכור שהשיחה היא במשמעויותיהם של הבניינים ולא בשום שאלה צורנית שבהם. העסיקה אותו הבעיה איך מגיעים לשורש ההבנה, מפני מה מצאנו בעברית כגון פְּכָה: פְּכָה, ולא נמצא הַכְּבָה; כנגד זה יש פְּעַר: פְּעַר והַבְּעִיר; או טָמַן והַטְּמִין ללא הבדל משמעות. והוא מעיר שם: "ומה מתוק לאיש נבון המחבר הזה המגלה לנו את פנימית הלשון". כעבור מאה שנה תעלה נקודת ראות זו בפני רא"מ ליפשיץ.

(2) טענה אחרת, אף היא חידוש, אנו שומעים מפי יהודה ליב בן זאב, מדקדק ומילונאי, שעל חיבורו נתחנכו דורות של סופרים ומחנכים, ומחדשי הדיבור העברי בכללם. בהקדמה לספרו 'אוצר

22. *Wilhelm von Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes, Berlin 1836, p. 91* (Steinthal) *Die sprachphilosophischen Werke*: ובפירושו: *innere Sprachform* אמר, שהמונח *innere Sprachform* בא לראשונה בחיבור הנ"ל, אבל את הרעיון כבר ביטא הומבולדט בפרסום קודם. למעשה יכול לעוויוזאהן להיות מושפע ברעיון זה מן *Johann Gottfried von Herder* שכתב בשנות הששים של המאה השמונה העשרה, כגון: *Jede Nation hat ein eignes Vorrathshaus solcher zu Zeichen gewordenen Gedanken, dies ist Jede Nation spricht also. nachdem sie denkt, und ihre Nationalsprache denkt nachdem sie spricht* *Sämmtliche Werke 1/1814/, I, pp. 9, 16* ובניסוחים אחרים בייחוד ב"אסף השלישי". וכבר נמצא הרעיון מבוטא במאה השש עשרה אצל *Francis Bacon* עיין: *Kurt J.R. Janowsky, Neogrammarians, Mouton 1972, p. 15* בכל זאת נשאלת השאלה, כלום זהות ביטויו "פנימית" למונחו של הומבולדט מקרית היא? צ"ע.

23. מחקריו הלשון (לעיל, הערה 20), עמ' 14.

השרשים' (תקס"ז/1807) כתב: ²⁴ "וידעתי גם ידעתי כי לא תחיה הלשון עוד אחרי נפלה, אם לא בשוב ד' את שבות עמו". איננו באים לא לתפוס עליו ולא להגן עליו, כדרך שנעשה, אלא להבין משפט זה בהקשר השקפתו הכללית, הבאה לידי גילוי בסקירתו את תולדות הלשון הנלווית עם האוצר. על תקופת גלות בבל אמר: ²⁵ "וחותמי הנביאים אשר היו בימים ההם, חגי זכריה ומלאכי היו שומרים הלשון בספרים והדבור לא היה בה עוד". ולכך הערתו שם:

והלשון אשר תחדל להיות לשון מדברת ליונק הנעתק משדי אמו, אי אפשר להיותה שלימה עוד בפי הקונה אותה בלמוד בימי גדלו בכל עניניה. וכל הכותב בה איננו אלא מעתיק הרעיון מלשונו... וכל מבין יבין ההבדל בין הכותב בהלשון כשהוא חושב בה ובין הכותב בלשון שהוא מעתיק רעיונו אליה מלשונו שהוא חושב בה. כמריק דבר מכלי אל כלי. לפי שהלשונות נוטות זו מזו נטיה רבה לכן א"א שתהיה ללשון הנעתקה השלמות אשר ללשון שחושב בה הכותב, והבן. ובכן אותה האידיאולוגיה עצמה שבדברי לעוויוזאהן, אלא הובלט בה תפקידו של הדיבור בלשון. מן הטעם האמור נשללה מראש החייאת "שפת עבר" תחיית אמת, אלא אם כן "ישיב ד' את שבות עמו", כלומר לפי דעתו — הילכתא דמשיחא.

ד

הגענו בסקירתנו אל מפתן התקופה החדשה, תקופת חידוש הדיבור העברי, להתבונן על יחס קובעי מהלכה של העברית המדוברת לשאלת האחדות ההיסטורית של הלשון. אני מתקשה לגלות בוויכוחים רעיון חדש לחלוטין, אבל מוצא אני חידוד רב של השאלה מפני הצורך בהכרעות גדולות, בייחוד בתחום אוצר המלים: (א) ראשית, הצורך לברור מלה מן הנרדפות עמה ברובדי המקורות הספרותיים ולתת לה מהלכים בלשון יום יום, כגון "אולי" ו"שמא" שעלו בוויכוח; (ב) שנית, הצורך להגביל תכונה

24. בהוצאה שנרפסה בווינה בתקס"ז, בסוף ההקדמה (אינה מצוינת במספרי העמורים).

25. ב"הצעה" בדברו על "הזמן השני".

סימאנטית של מלה מן הנרדפות, דבר הנעשה ממילא בעצם הברירה, ובלשון חיה בדרך הטבע; עניין זה בייחוד נתן ביאליק דעתו עליו; ²⁶ (ג) שלישית, הצורך לחדש יש מאין, מְאִין שבעברית, ועל אותו האין נסב ויכוח גדול ונאמרו בו דברים חשובים מצד כלליותם ועקרוניותם. אשר לדקדוק מן העניין להזכיר, שבשנת תרע"ג נתקיים בוועד הלשון ויכוח בנושא: "הדקדוק התנכי והדקדוק המשני". וראו זה פלא: כל אותם הייחודים שבימינו נראים מבדילים בין לשון המשנה ובין לשון המקרא, או לא הוזכרו כלל (למשל זמני הפועל) או הוזכרו בהבלע (נתפעל). במרכז ניתנה הבעיה אם ראוי ואף רצוי לקבוע ריבוי של פֶּעַל (כמו אָנָּן, עֶקֶץ) אָנָּנים ולא אָנָּנים, ולהגיע על-ידי כך להבחנה בין המשקלים פֶּעַל ופֶּעַל. ²⁷ אפשר לסלוח לחכמי הימים ההם שטעו לראות בהגייה אוֹנָּן תופעת לשון המשנה ולא מסורת ממסורות הקריאה במשנה ומחוץ לה, אם יש בימינו מחוקרי העברית שאינו מבין להבדיל בין שני אלה. וחשוב מכול: המציע ריבוי אוֹנָּן — בן-יהודה — מבקש להוכיח שהיא עתיקה ומקורית בעברית. בהפכו בזכות דקדוק לשון המשנה לצורך הלשון החדשה, ראה להביא מתוך דברי סגל לחיזוק טענתו: "שהדקדוק המשני אינו תלוי כלל בדקדוק הארמי, שבעצם ובעקר הדבר הוא הוא הדקדוק של התנ"ך". ²⁸

בידוע שעיקר מרצם של אנשי ועד הלשון בימים ההם היה מכוון להרחבת אוצר המלים, במטבע העובר בימים ההם ל"מלא החסר בלשוננו". מן הדעות שנאמרו בעניין זה נצטיירו שתי אסכולות מתנגחות: (א) לבן יהודה והמסייעים עמו הייתה הערבית למקור הרחבה ראשון במעלה ממקורות שמחוץ לעברית. בהעברת שורשים מערבית לעברית ראה החזרת אבדה לבעליה. מלים זרות, כלומר אירופיות, ביקש לדחותן מן העברית אם אין ניתן לצקת אותן במשקלים עבריים, והסתמך על מקום נפלא בספר הרקמה

26. עיין מאמרי "ביאליק והעשייה בלשון", כנסת, סדרה חדשה, מוקדש לח.ג. ביאליק ויצירתו, ירושלים תש"ך, עמ' 232 ואילך.

27. אולי אין משמעות להבחנה במלים כגון טַפַּח/טַפַּח, רִבְעָ/רִבְעָ, אבל אינו כן בכגון הָלָם/הָלָם, פָּעַם/פָּעַם.

28. זכרונות ועד הלשון, מחברת שנייה (עי' הערה 29) עמ' 16 [דברי סגל במקורם האנגלי, תדפיס מן 1909), p. 88, JQR, XX, 2].

לר' יונה.²⁹ משמעה של דרך זו: שמירת המורפולוגיה של העברית קובעת דמותה של העברית. (ב) כנגד זה ביקש רא"ם ליפשיץ, והוא לא היה בודד בדרכו, להישען קודם כול על המקורות התלמודיים הארמיים, להבחין בין משקלים חיים ובין משקלים מתים, וכך דחה את הרעיון להשגיר בעברית בניינים נדירים במקרא, כמו יצירת כֹּתְבָתִי עַל־דֶּרֶךְ יוֹשְׁבָתִי. בעניין המלים הזרות טען שהן עצמן אינן בגדר רע ללשון, אלא "העיקר שהגרים יישארו גרים ואל להם להסתפח בנחלת שפתנו, דור יבוא ויוציאם... הסכנה אינה מפאת המלים הזרות אלא מפאת ההשפעה הזרה על הלשון הפנימית"³⁰ (ההדגשה שלי — ב"ה). אין תמה שגישה זו נתנה את דעתה על בעיית התחביר ושימוש הלשון: "בלשון כולנו יימצאו משפטים, שהם זרים בסדרם ובשמושם ועבריים רק במליהם."³¹ ובמלים בוטות עוד יותר: "אנו רוב בני הגולה ורוב החיים בארץ ישראל לשוננו הפנימית אינה עברית (ההדגשה

29. "ופה לרבנו יונה דבר, ראוי כי ישימו אליו לבם אותם הסופרים המערערים על יצירת מלים חדשות וטוענים כי השמות החסרים לנו נקח מלשונות אירופה כצורתם. אמר ר' יונה שם וז"ל" [כאן הוזכר מה שנאמר בהרקמה, עמ' כג בעניין אחררפנים], עיין אליעזר בן־יהודה, 'חלום ושברו', מבחר כתבים בענייני לשון, מהדורת ראובן סיוון, 'ירושלים', עמ' 195. וראוי לציין שני סעיפים ב"יסודות" ועד הלשון (זכרונות ועד הלשון, מחברת א, תרע"ב), מהדורה שניה א-ב תרפ"ט עמ' 7-8 והם III 3א: "כי אין הועד נזקק למלים אי שמיות בשרשן, אפילו אם הן נמצאות במקורות עברים אלא אם יש להן צורה עברית"; 3ב: "אין הועד נזקק למלים זרות מהלשונות לא השמיות". היסודות חוברו ונוסחו בידי בן־יהודה.

30. א"מ ליפשיץ, כתבים, ב, ירושלים תש"ט, עמ' מט.

31. שם, עמ' נו. תן דעתך גם על זה (שם): "בכל השאלות הדקדוקיות היותר קשה היא שאלת הסינטקסיס, בסינטקסיס, במערכת המלים, בשמוש כל לשון, טבועה ביחוד תכונתה העצמית, היא נפגמת תחילה מהשפעה זרה... ודוקא בשמוש הלשון תהו ובהו ואלנו, בהיות חוק זה של הדקדוק מסור להרגשה בלבד. שמוש הלשון המשנתית והמאוחרת לא נחקר כלל וכל דרכי הלשון משמשים אצלנו בערבוביא ובלי הכרה ברורה". המבוכה בעניין התחביר שבלשון העברית לא הייתה פחותה אז משהיא עתה וניכר הדבר, גם ממה שהורה בן־זאב בתלמוד לשון עברי, וילנא תרמ"ד, עמ' 338 סימן ססא: "דע, כי להיות לשון עברי הקדומה בכל הלשונות, לכן לא תמצא בה הכללים והדינים הנהוגים בלשונות המאוחרות לה בסדור המלים במשפטים!"

שלי — ב"ח) אלא זרה-ז'ארגונית. אמת זו צריכה להאמר אף על פי שאינה נעימה"³².

המסקנה העולה מן העיון בוויכוחים בקרב ראשי הפועלים לחידוש הדיבור העברי היא: עם שנחלקו בדעותיהם מה קובע את מהות הלשון העברית, כולם ביקשו להאחיז את הדיבור במורשת העבר — איש כדרכו — והאמינו שזה בגדר האפשר. בעיני כולם — שלא כמשכילים שהזכרתי — "היתה הלשון כחיה וכמתה בבת אחת כל ימי הבינים"³³. ראיית העברית לאורך כל ימיה אחדות היסטורית היא שהכריעה את היסוסיו הכבדים של בן-יהודה והביאתו לכלול את כלל אוצר המלים העברי של כל הזמנים בחיבור אחד, במילון עברי ראשון המבריח את כל התקופות.

כלפני עשרים וחמש שנים חזרה שאלתנו ונעורה לפחות בשני מרכזים: (א) באקדמיה ללשון העברית שנתכוננה מקרוב, לרגל הדיון בתכנית לחיבור מילון היסטורי ללשון העברית עלתה השאלה: כלום נכון ומותר מצד המדע לחבר מילון אחד המבריח כל תקופות העברית, או שמא אך מותר לחבר מילונים נפרדים לתקופות השונות, תקופה ולשונה; (ב) באוניברסיטה העברית בוויכוח שגלש ממנה לפומבי גדול, זמן מה לאחר שהונהג שיעור סדיר מיוחד לעברית בת זמננו בחוג ללשון העברית.³⁴ בוויכוח זה הושמעה הדעה כי עברית בת זמננו ("הישראלית") כבר נבצעה פרץ בינה ובין כל מה שהיה לפניו, כאותו הפרץ שנבעה בין הצרפתית ובין הלאטינית (ולא למשל בין הצרפתית הישנה לחדשה!). אשר לתוצאות טענה זו מעבר לתחום המחקר הלשוני אין ענייני עתה לדבר בהן.

סקירתי את תולדות התהייה על המהות ההיסטורית של העברית, שניסיתי להציגה לפניכם, לא לשם עצמה באה, אלא מפני שנראה לי כי עקרונית תשתמע ממנה התשובה לשאלה שאנו עומדים בבירורה. שהרי עצם הדבר, שהשאלה עולה, חוזרת ועולה

32. שם, עמ' נד-נה. רואה אני לציין, כי המכריע בוויכוח עקרוני זה היה דוד ילין בגישתו המעשית לשאלות הלשון. דרכו הוגשמה בחינוך ושימשה קו מנחה בעבודת ועד הלשון.

33. שם, עמ' נב.

34. לראשונה בשנת תש"ט הרציתי על "בעיות הלשון העברית החיה" ובשנים שלאחריה בשינויי כינויים "הלשון החדשה", "לשון ימינו".

במרוצת הימים, מעיד כי אכן לא בטלה תחושת הזהות ההיסטורית של העברית. ובקשר לכך אורשה נא להזכיר, כי כלפני שבעים שנה ערך Antoine Meillet חשבונן של הלשונות הרומניות במאמר "המשמעות הבלשנית של האחדות הלאטינית". לאחר שביקש לגלות אותה האחדות בתחומי לשון שונים סיכם את דעתו במשפטים כוללים אחדים ואביא מהם בתרגומי:

האחדות הלאטינית המתגלה בעובדות הלשון ממשית היא. אבל אינה דבר פשוט והיא פרי נסיבות שונות. היא כך... מפני שהיא תוצאה של האחדות העתיקה של תרבותן... ומפני שהיא מאפשרת לבעלי הצרפתית, האיטלקית, הספרדית והפורטוגזית להיות מבינים איש את רעהו במאמץ מועט... כל אחדות לשונית מקפלת בתוכה אחדות התרבות בין בהווה ובין בעבר. ביטול האחדות [הלשונית] נושא עמו שבר אחדות התרבות... כל פעולות נגד התבדלות לשונית פירושן מאמץ לקיים את אחדות התרבות או לחדשה...³⁵

אף אנו נאמר: הודייה באחדות ההיסטורית של הלשון העברית היא פנים אחרות של ההודייה ברציפות המורשה הספרותית לצורותיה.³⁶ רק ראייה כזו יכולה להצדיק מפני מה — למשל — לא יכלול היסטוריון הלשון העברית — מדקדק או מילונאי — כתובת משע מלך מואב או כתובות מלכי גבל בגבול העברית, אבל יכלול בה לשון הפיוט או הספרות הרבנית, והרי אין ספק כי מן הצד הבלשני (קרי לינגוויסטי) הטהור, הנקי מכל שיקולי זיקה לחברה ולספרותה, כתובת משע קרובה יותר לפרק בספר מלכים

35. A. Meillet, "Sur le sens linguistique de l'unité latine", *Linguistique historique et linguistique générale*, I, p. 310 seqq.

36. בקשר עניינים זה ראוי להזכיר דברי שמעון הלקין (מוסכמות ומשברים בספרותנו, י"ב שיחות על הספרות העברית החדשה, ירושלים התש"ס, עמ' 97-98). לאחר שהגדיר את הספרות היהודית בלשונות יידיש, גרמנית, צרפתית ואנגלית פארטיקולאריות, קהילתיות, אמר: "ואילו ביסודה של הספרות העברית הונחה מלכתחילה גם בתקופה ההשכלה בגרמניה, ההשקפה, שספרות זו זיקתה לעם אחד. ואכן יש להדגיש ולומר: הספרות העברית היא האחת בכל ספרויות היהודים שנוצרו בלשונות שונות... המתייחדת בזה שהיא מדברת על עם אחד, שתולדותיו מאחדות אותו, שלשונו היא אחת."

מקורבת ספר יוסיפון לספר מלכים. אבל לא נסתפק בראייה זו בלבד. העברית בכוחה לספק לנו ממנה ובה בוחן אובייקטיבי, בלשני גרידא, למוד בו היכן הזהות ההיסטורית מתקיימת בה ואיתנה והיכן היא רופפת. אנסה להראות זאת.

ה

וזאת לדעת: הלשון שאנו רנים בה היא הלשון "הכתובה". הכינוי "כתובה" עדיף בעיניי מן "ספרותית" או "גבוהה" (בגרמנית Hochsprache), מפני שאין בו ציון הערכיות. הלשון הכתובה עצמה מתפרדת לרמות ולסגנונות. הכינוי "כתובה" הולם בייחוד את העברית, שחלק ניכר ימימיה שימשה בכתב בלבד, ובימים ששימשה לצדה לשון עברית מדוברת — כלומר בעבר הרחוק מאוד — אין המדוברת מוכרת לנו אפילו ברמזים קלושים. נתבונן בשני הפנים של הלשון הכתובה, כל שהוא חוץ בה וכל שהוא פנים בה. החוץ — הלא הם ההגאים, המלים והצורות הדקדוקיות; הפנים — משמעותן של המלים ותפקידי הצורות והצורנים בכלל. אין צורך להרחיק עד כדי השוואת שני קצות העברית, של המקרא ושל ימינו, כדי להיווכח בשינוי של מלים הרבה ובתפקידי הצורנים. כבר עיון קל בשני שלבים קרובים זה לזה בזמן, לשון המקרא ולשון התנאים, דיו ללמדנו זאת. אשר לאוצר המלים הדברים אינם צריכים ראייה, הכול דשים בזה. אשר לתפקידי הצורות אסתפק לציין את משקלי פְּעִילָה ופְּעוּל. אלו כבר נתונים בספרי המקרא, אבל רק בלשון התנאים נתייחד להם מקום קבע במערכת הפעל. או: תוספת התפקיד של התפעל להביע סבילות, כמעט שאינו נמצא כלל בלשון המקרא. בקיצור: בתחום התוכן הכול שוטף בעברית מאז היותה ועד ימינו, אבל צריך לומר שמקורות השינוי ועצמת הגורמים מפעילי השינוי מתחלפים בחלוקה העתים.

אשר לחוץ: הכתב באותיותיו ובניקודו אין בו — זולת רמזים קלושים ביותר — ידיעה של ממש מהי ההגייה הממשית של העברית בזמנים העתיקים המסתתרת בו. רק הניסיון הבלשני, בעיקר מלשונות חיות, מתיר להסיק בוודאות, שלא הגייה אחת ויחידה מסתתרת בלבוש הכתב. כך מן הצד הפוניטי גרידא, בלא שום ספק, אבל גם מן הצד הפונימי הדברים לוטים ערפל. כלום

ידוע לנו אימתי החלה ההגייה הכפולה של בגדכפ"ת, ואם השתרעה על פני כל העברית? מסורת השומרונים למשל אינה מכירה ג"כ כפולות. המבטאים השונים בקריאת העברית (נשמעים בארצנו רק בבתי הכנסת) ברי לי, שיונקים הם מדרכי דיבור שונים בימים הקדמונים, ואינם, כפי שיש חושבים, אך קלקולים שנוצרו לאחר קביעת הניקוד בהשפעת הלעזים למיניהם. משהו בעניין זה ניתן ללמוד ממסורת השומרונים שהיא כולה ארץ ישראלית, נטולת השפעת לעזים אירופיים. מסברא צריך אפוא להניח, כי מעולם לא סימל הכתוב מערכת הגייה אחת של העברית. ברם, אין בידינו שום נתונים להעמיד מערכות מערכות פונולוגיות בעקיבה היסטורית שלא בהזיותיהם של הבלשנים.³⁷ משמע גם גורם זה נתון לשינוי מתמיד.

אשר לאוצר המלים יציבות רבה מסתמנת בו. ניתן לכלול כלל זה: כל תקופה ותקופה מרבה את אוצר המלים בדרכים שונות אך אינה נוטשת את מורשתה כליל, והעיקר: כל אוצר המלים של המקרא ממשיך חיותו בכל הדורות של הכתיבה העברית, הוא אף בסיסי בה. אוצר המלים תמיד פתוח לקליטה מן העבר, לא פחות משהוא פתוח לקליטה ממקורות חוץ בכל דור ודור. לתכונה זאת יש חלק נכבד בקיום האחדות ההיסטורית של הלשון, אבל הקובע אותה הוא: מערכת צורותיה, המורפולוגיה. זו קשוחה בכל

37. היסטוריוני הלשון מגיעים לעתים למסקנות מאוששות ביחס לצורות דקרוקיות שקדמו לצורות הנתונות בממשות הלשון ומחזיקים אותן לאמהות של הצורות הנתונות. עת זאת צריך לראות את הצורות המשוערות נוסחאות בודדות בלבד, שבהצטרפותן יחד אינן יוצרות מערכה לשונית מהימנת, שהרי המוקדם והמאוחר שבכל נוסחה ונוסחה אינם ברורים כלל וכלל. כבר במחצית המאה התשע עשרה נתבקר אוגוסט שליכר בדיון על ששחזר לשון אגדה גרמנית שלמה על-פי כללי הדקדוק ההיסטורי, עיין למשל Holger Pedersen, "The Discovery of Language", *Linguistic Science in the Nineteenth Century* [1962], p. 268. אף על פי כן ניסיונות אלה לגבי העברית "שלפני המסורה" חוזרים ונשנים, כמו אצל Zellig S. Harris, *Linguistic Structure of Hebrew*, *Publication of the American Oriental Society*, No. 14; 1941, p. 146. או Klaus Beyer, *Hebräische Grammatik*, 1969, p. 68. וכן בספר היובל ל-K.G. Kuhn (1966), *Tradition und Glaube*, p. 76. השימוש אצלנו בשיחזור כזה, ולו לצרכי הוראה בלבד, יש עמו סכנת הטעיה, ודיים להבדלי השחזור שבחיבורים הנ"ל כדי לפסול דרך הוראה זו, והוא ההפך גמור ממה שסבור בייאר בהקדמתו לדקדוק.

חלקיה ואטומה לחלוטין בפועל. השורש והמשקלים הם אפוא השלד שרקמת העברית נרקמת עליו בלי חשך. יסוד זר שלא יכול להסתגל עליהם מקיים את זרותו בשולי הלשון, זאת אומרת הוא בגדר יוצא מן הכלל או נפלט ממנה במרוצת הדורות. (אגב אורח: בעיה סבוכה בימינו למילון ההיסטורי, כיצד ינהג בשפע הלעזים היווניים במדרשים או הלעזים האירופיים בעברית של המאה התשע עשרה, שנעלמו מן השימוש הכללי בדורות שלאחריהם. אלה בחינת מלים בנות יומן, אֶפְמֵרִיות). כידוע אפשר לה ללשון לצרף לשם הזר צורן סופי ולשוות לשם תכונת נטייה עברית — אבל בפעל הדבר נמנע לחלוטין. כדי שייחפך היסוד הזר לפעל עברי, חייב הוא להתערטל מתנועותיו המקוריות ולשייר עיצורים כמספר הנסבל בשורש העברי.³⁸ וכך נוצרו פעלים עבריים חדשים: טִלְפֵן, אֶכְלֵס על-פי אותו עיקרון ישן נושן שיצר את גִּנָּז בומנים העתיקים משם זר.

בהבליטי את אטימותו של הפעל העברי, כוונתי לכלל הצורות כפי שהן באות לידי ביטוי במקרא המנוקד והמקובל עלינו. שרידי בניינים קדמונים, שסבר בן-יהודה לתת להם מהלכים בלשון שבימינו — כמו — פִּוֹתְבִּיתִי על-דרך יוֹשְׁבִּיתִי — מוסיפים להתקיים בשרידותם, כשם שהניסיון להנהיג בימינו בניין שִׁפְעֵל לא יצא — לפחות בשעה זו — מגדר תוספת שורשים מרובעים אחדים למלאי השורשים הקיים. ואכן, הקים, הכפיל, הכניע, הכתיב אתה מוצא במילונים כמקובל לפי קום, כפל, כנע, כתב — אבל שיקם, שִׁכְפַל, שכתב אינך מוצא בשורשים קום, כפל, כנע, כתב, אלא לפי שורשים המתחילים בשי"ן. זה הנוהג האינטואיטיבי, אף על פי שמרחיבים את הדיבור על קיום בניין שפעל בעברית בת זמננו ומנסים להדביק לו את המשמעות של re-כללו של הדבר: המורפולוגיה, שנתעצבה מאז ומקדם, ובה במיוחד המורפולוגיה של הפעל, לה החלק המכריע בקיום

38. לפני חמישים שנה ומעלה הועלתה ההצעה התמאוונית בלשוננו, ג (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 167-169, לסגל פעלים "בינלאומיים" לצרכי המודעים על-ידי תקנה פשוטה בתכלית: מכפילים בכל יסוד זר את העיצור האחרון ומטים את המלה, למשל: אֶצִיטְלֵל, אמלגמם, כלורר, יוגן, קונסט, ואם אין היסוד מסתיים בעיצור מוסיפים ה, כגון אסוציה. אבל כידוע לא הלכה העברית בדרך זו ולא חודש בה טלפון או אוכלוס וכדומה.

אחדותה של העברית לאורך כל דורותיה. דבר זה יובן בנקל, כשניתן את דעתנו על מה שאירע לארמית. לשון זו קרובה לעברית קורבה מיוחדת, משך ימיה אינו קצר הרבה מימי העברית ולה חיים רצופים בדיבור. גלגוליה החיים במזרח ובמערב כמובן רחקו מן הארמית הישנה, אלא שהמערביים זיקתם לישנה שקופה והדוקה יותר מזיקת המזרחיים לה. באוצר המלים אלו ואלו משופעים יסודות זרים, אבל בגלגולים המערביים נתקיימה בדרך כלל המורפולוגיה של הלשון הישנה גם בפעל, בעוד המזרחיים נשתנו שינוי גמור בתחום הפעל במיוחד; לא נשתמרה בהם כמעט שום צורה ממערכת הפעל של הלשון הישנה, והוא הדבר המשווה להם פנים חדשות לחלוטין.

1

ועתה דברים מעטים — מפני דוחק הזמן — לחלקה השני של בעייתנו: חלוקתה של העברית לתקופות. חיתוך כרונולוגי בלשון ארוכת ימים כעברית הוא בדרך כלל עניין סבוך, ועתים נעשה בשרירות לב. חיתוך כרונולוגי בעברית קשה על אחת כמה וכמה מפני אופיה כפי שתיארנוהו, שינוי מתמיד בתוכן וקיפאון בצורה. ברם יכול שיישאל: חלוקה לתקופות על שום מה? למה ולמי צורך בה? סובר אני שצורך בה בעיקר לארגון ההוראה האקדמית של העברית ולארגון מחקרה, אם אין מחקר הלשון נעשה במופשט, במופשט כמשמעו, כלומר מעורטל מן הזיקה לחברה, לספרותה ולתרבותה, בזמן נתון. (אגב אורח: אסור שנסיח את דעתנו מן ההכרח בחלוקה אחרת בגבולות כל תקופה, לפי סוגי היצירה העברית, לפחות שירה ופרוזה יפה מכאן והפרוזה האחרת מכאן, אלא שלא זה ענייני עתה להרחיב בו את הדיבור). כיוון שלא מצאנו אחיזה של ממש לחלוקה בלשון גרידא, שמא נתלה את תולדות הלשון בתולדות העם המשתמש בה? כך, דרך משל, נעשה לגבי הצרפתית, משנקבע — לצורך המילון ההיסטורי שלה — תאריך המהפכה הצרפתית לנקודת חיתוך בין הצרפתית החדשה לבין מה שקדם לה.³⁹ אין דרך זו הולמת את העברית. הרי המפנים

39. במבוא לכרך הראשון של Trésor de la langue française, dictionnaire de la langue XIXe et du XXe siècle (1789–1960). הוסבר כי גבולות הזמן הנ"ל תואמים את "התפתחות החברה הלאומית (קרי הצרפתית) והאנושית כפי שהיא משתקפת בלשון".

המכריעים בתולדות עמנו לא הם חתכו במישרים חיתוכים בלשון. חורבן הבית הראשון ושיבת ציון לא הפסיקו את זרם "הלשון המקראית"; על כל פנים המדקדקים והמילונאים של לשון המקרא אינם נמנעים מלכלול בחיבוריהם ובמשאם ומתנם את היצירה שנכתבה מאות בשנים לאחר חורבן הבית הראשון. אין צריך לומר שחורבן ממלכת ישראל קודם לכן, אינו נותן אותותיו בלשון. עליית לשון התנאים לספרות אינה כרוכה במפנה דראמטי, וחורבן הבית השני חל בשיא שימושה של חטיבת לשון זו, שהוסיפה לשמש גם בדיבור מאתיים שנה לאחר אותו החורבן, ובה נכתב כלל ספרות התנאים. שאר התאריכים והמפנים בתולדות העם, המשנים מרכזים ונופים תרבותיים, כרגיל חוקרי הלשון אינם נותנים דעתם עליהם, ומכנים את הלשון הכתובה בימים ההם בפשטות "עברית ימי הביניים" או "העברית בגולה". יש בקרב חוקרינו החדשים שחותך חתך בין העברית בת ימינו ובין כל מה שקדם לה, על־פי מה שהורה ברגשטרסר ב־1928 במבואות ללשונות השמיות, מפני ריבוי התופעות הקרויות "אירופיזמים" שמצאו בה לראשונה. אפשר אילו ידע הוא וידעו ההולכים אחריו שכמה וכמה "אירופיזמים" שבה כבר מצויים בעברית לפני מגעה בלשונות אירופה, ו"אירופיזמים" אחרים עלו בה כמה מאות שנים לפני דורנו, מן הסתם היו נזהרים מחיתוך משונה זה. מי שראה לקבוע שנת תש"ח, שנת תקומת מדינת ישראל, לתאריך חותך בלשון, אין תמה שהוצרך להוציא מכלל העברית החדשה לא רק סופרים כביאליק אלא אף כעגנון שרוב כתיבתו בארץ־ישראל בצל עברית מדוברת.

בדרכים המצויות לחלוקת העברית לפי תקופות משמשים היום בחנים שונים זה מזה בערבוביה. מקצתה של הלשון נחלקת לפי סוגי המקורות הספרותיים: מקרא מכאן ומשנה מכאן, ומקצתה לפי תולדות העם כמו "לשון ימי הביניים" או "לשון תקופת הגולה" וכנגד זה, "לשון התחייה". אין צריך לומר שחלוקה נכונה היא זו העשויה על־פי בוחן אחד ושווה לכל החלקים. כיוון שלפי דעתי לא תולדות העם בלבד ולא נתוני הלשון גרידא אינם מספקים לנו בוחן גורם לחלוקה, מבקש אני להציע בוחן המצרף למעשה את שני הגורמים, והוא זיקת הלשון הכתובה ללשון דיבורו של הכותב. בקשר לכך הכרח לי להזכיר דבר מוסכם בבלשנות. לשון כתובה אינה באה לעולם אלא כעבור זמן ניכר בשמשה

לשון דיבור. בעוד לשון הדיבור אינה חדלה מלהשתנות, שהשינוי הוא ממהותה ומעצם חיותה, הלשון הכתובה עקרונית יכולה שלא תשתנה. לשון כתובה אם שיחק מזלה אינה מתנתקת לחלוטין מלשון הדיבור — הלא ברגיל הכותבים בה מדברים צורה אחרת של אותה הלשון — אבל לעולם היא נוטה להיקפא. ואם היא חדלה להיוון מלשון הדיבור, לא זו בלבד שהיא מונעת עצמה מלהשפיע על לשון הדיבור, אלא היא גוזרת כליה על עצמה. אבל הלשון הכתובה הפתוחה בגבולות מסוימים ללשון הדיבור יכולה לקיים חיוניותה דורות על דורות. וילאמורביץ מלנדורף, בהרצאתו על תולדות היוונית (1927), הזכיר בפתח דבריו את מלחמת הלשוניות ביוון החדשה ואמר: "הלשון היוונית חיה גם היום... הכנסיה דבקה בצורת יוונית, שהיא כבת אלפיים שנה וכבר אז לא תאמה את לשון הדיבור".⁴⁰ בהמשך דבריו לימדנו כי אל הלשון בתקופה ההלניסטית, הקרויה *κοινή*, חדרו בלא הפסק יסודות מן הדיבור "בקצב מהיר מאוד", עד שאם נתעלם מן הדקדוק יקשה עוד לראותה אחידה. אך זה כוחה וזו חיוניותה. לעומת זאת הקיקרוניזמוס במאה החמש עשרה המית את הלאטינית מיתה גמורה. לקח זה לא נעלם מעיני מחדשי הדיבור העברי במאבקם עם הדבקים בטהרת "שפת עבר". וראוי הוא שיעמוד לנגד עינינו גם היום בלהט ויכוחי הלשון שבימינו.

נחזור לבוחן המוצע: זיקת הלשון הכתובה לדיבורו של הכותב. על פיו נבחין ארבע תקופות:

Ulrich v. Willamowitz-Moellendorf, *Geschichte der griechischen Sprache*, .40 1928, pp. 3, 8, 31. היה הרבר למעלה בעיניו, שכן "אנו (הפילולוגים הקלאסיים ויודעי היוונית העתיקה — ב"ח) יש לנו התועלת לקרוא בלא מאמץ ספרים ועיתונים יווניים". ואמנם דעתו במלחמת הלשוניות הייתה לצד הלשון הטהורה (*καθαρεύουσα*), אלא שתבע פשרה בינה ובין העממית כדי להוליך את הטהורה קצת קדימה (ראה, K. Krumbacher, *Das Problem der neugriechischen Schriftsprache* [1902], p. 133; דעתו זו מתאימה להשקפתו בדבר התהוות ה- *κοινή* כאמור לעיל. גם A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 1935, p. 373 מדגיש את הרבר המפתיע ביותר, שהיודע יוונית עתיקה, יוכח שבלא לימוד מיוחד יוכל לקרוא עיתונים יווניים. הוא סבור (עמ' 319) שהכנסייה מייצגת את אחדות ההלניסמוס על-ידי קיום מסורתה הלשונית מימי אלכסנדר. לברים דומים תמצא בדקדוק ליוונית של E. Schwyzer, I, 1959, p. 133 על "הלשון הטהורה".

הראשונה: עברית כתובה ועברית מדוברת. נמשכת למן ראשית ספרות המקרא ועד גמר ספרות התנאים. לעניין זה אחזור עוד מעט.

השנייה: עברית כתובה ולשון שמית מדוברת. נמשכת למן גמר תקופת התנאים ועד למחצית המאה האחת עשרה בקירוב. באותו הפרק עיקר היצירה העברית הייתה בארץ ישראל ובסביבתה הקרובה, והדיבור הוא בלשון קרובה לעברית. איני מתכוון לקירבת המוצא, שאינה חשובה לענייננו, אלא לדמיון גדול מאוד במבנה הדקדוק ולעובדה שחלק ניכר באוצר המלים הוא משותף ללשון הכתובה, העברית, וללשון הדיבור, השמית. רוב התקופה הזאת הייתה לשון הדיבור הארמית כצורתה בארץ ישראל, וזו ספגה הרבה מן העברית, כעדותן היפה של ארמית הנוצרים והשומרונים.

השלישית: בארצות ה"מזרח", מוטב לומר בארצות הדיבור הערבי נמשך המצב של התקופה השנייה, אבל מרכז היצירה העברית לא היה עוד בהן. מן המאה האחת עשרה ואילך נתלוותה ללשון הכתובה, העברית, לשון דיבור השונה מן העברית במבנה שינוי גדול. בדרך כלל זו לשון הודו-אירופית. ודאי הוא שהושפעה הלשון הכתובה העברית מלשון הדיבור של הכותב, אבל טיב ההשפעה, כלומר מה סיגלה לעצמה מן הלשון הזרה ומה דחתה, טרם נחקר כראוי ולוט ערפל כבד. אך צריך לציין כי הייתה כאן זיקת גומלין, שהרי סייעה הלשון הכתובה ליצירת מה שאנו מכנים "לשונות יהודיות".

הרביעית: כלפני מאה שנה עלה גורם חדש, אם תרצו חדש-ישן. על הלשון הכתובה העברית החלה לפעול לשון עברית מדוברת. אשר להשפעת הכתובה על המדוברת אין להאריך בה. בלעדיה לא יצויר דיבור עברי מתחדש כל עיקר. אבל על השפעת הדיבור העברי על הלשון הכתובה בימינו בכל התחומים, אף בשירה, יש ויש מקום לדבר, וייתכן כי עדיין מוקדם לדבר בו בצורה מדעית אובייקטיבית *sine ira et studio*; ובייחוד שהדיבור עצמו לצורותיו המהלכות בארצנו עדיין לא נחקר כראוי לו.

אחזור במלים מעטות לתקופה הראשונה. חש אני בתמהון, שהתביעה לכלול את לשון ספרי המקרא והתנאים בחטיבה כרונולוגית אחת עשויה לעורר בלב רבים. הלא בזמן האחרון דווקא מרבים לבקש ולבסס הבחנות בין לשון בית שני ללשון בית

ראשון בספרות המקרא, ועל־פי אותה ההבחנה אפילו יש המבקשים לשבץ יצירות המקרא בלוח הזמנים, והנה הצעתי באה לטשטש יותר את התחומים, כביכול להרבות את ההיטרוגיניות בתחום תקופה אחת. ברם, על מה בעיקר נשענים הבחנים להבדיל בין לשון בית ראשון ללשון בית שני, אם לא על הידיעות השאובות מלשון התנאים? בשלושים השנים האחרונות נוספה חוליה כרונולוגית חדשה בין אחרוני ספרי המקרא לבין ספרות התנאים, הלא היא לשון הספרות הקרויה "המגילות הגנוזות", מגילות של ספרי המקרא וכל שכן שאינן של המקרא. מחקר לשון המקרא בימינו, בתחום הדקדוק ובתחום המילון, אינו רואה היתר לעצמו להתעלם מלשון התנאים ובוודאי לא מלשון "המגילות הגנוזות" או מלשון בן סירא. הצד השווה בכולם הוא, שהשוני הניכר בסגנוניהם, פה נפה גם בדקדוק, נובע ממידה שונה של חדירת לשון הדיבור — מוטב לומר של צורות שונות של לשון הדיבור — אל הלשון הכתובה המורשת מכבר. החלוקה המוצעת מתכוונת לעשות צדק עם המציאות ההיסטורית הזאת.

אבל יש עוד דבר, והוא חשוב מאוד בעיניי. כיוון שהבעתי דעתי עליו בכרך החמישי של עברית וארמית נוסח שומרון, אסתפק כאן במשפט אחד. דקדוק העברית הכתובה, כלומר הדקדוק המשתקף במקרא המסור לנו, עוצב לא לפני תום תקופת התנאים אלא לאחריה, והשינויים שחלו בלשון התנאים שזורים ובלועים במסורת לשון המקרא ללא כל אפשרות שהיא להפרידם ממנה. זה נוגע לכל תחומי הלשון, לפונולוגיה, למורפולוגיה ולתחביר.

על־פי החלוקה המוצעת אין מנוס מן המסקנה: העברית הכתובה כמחצית חייה יונקת מדיבור עברי, דיבור הפושט צורות ולובש צורות במשך הדורות. כשני שלישים מחייה היא נתונה בחיק לשונות שמיות. לא נעלם ממני שהתואר "שמי" כשלעצמו מוקשה, אם ניתן את דעתנו על לשונות החיות היום, והן משתלשלות ממוצא אחד הקרוי "שמי".⁴¹ אני משתמש בו כאן כדי לכלול בו ארמית וערבית כאחד לעומת הלשונות ממוצא הודו־אירופי, שהיו ללשונות דיבור של כתבי העברית. גם עובדה זו, כלומר אורך הימים של עברית בסביבה שמית, תרמה לקיים את אחדותה ההיסטורית של העברית הכתובה עד לימינו.

41. E. Ullendorff, "What is a Semitic Language (A Problem of Linguistic Identification)", *Orientalia*, 27 (1958), pp. 66-75